

JURIDINIO ASMENS INSTITUTO RAIDOS BRUOŽAI ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVOS PRIVATINĖJE TEISĖJE

Vytautas Pakalniškis, Agnė Tikniūtė

Per Lietuvos Respublikos gyvavimo dvidešimtmetį juridinio asmens institutas buvo ne kartą reformuojamas. Poreikį keisti juridinių asmenų teisinį reguliavimą lėmė dvi pagrindinės priežastys – pirma, būtinybė pritaikyti Lietuvos teisinį reguliavimą prie rinkos ekonomikos poreikių, antra, chronologiškai vėlesnė, reformos paskata – įmonių teisės harmonizavimas įgyvendinant Europos Sąjungos direktyvas. Šie juridinio asmens instituto raidą lemiantys veiksniai nėra būdingi vien tik Lietuvai ar tik postsovietiniams kraštams – ekonominiai motyvai bei integraciniai procesai skatina juridinio asmens kaitą ir kitų užsienio valstybių įmonių teisėje⁵⁸¹.

Esminiai teisinio reguliavimo pasikeitimai neišvengiamai veikia ir juridinio asmens doktriną. Pirmiausia aktualumą prarado juridinio asmens *fikcijos* teorija, kurios požiūriu juridinis asmuo yra tiesiog dirbtinis valstybės valios kūrinys. Pagal šią teoriją valstybė gali savavališkai suteikti ir atimti įvairioms organizacijoms juridinio asmens teises ir pareigas, kurios konkrečiu istoriniu laikotarpiu valstybės požiūriu yra būtinos. Todėl *fikcijos* teoriją pamažu keičia *realybės* teorija, esminį dėmesį skirianti juridinio asmens teisiniam subjektiškumui, jo valios atskirumui nuo dalyvių valios, reprezentuojamam juridinio asmens valdymo organų⁵⁸².

⁵⁸¹ Mizaras, V.; Bublienė, D.; Greičienė, J. ir kt. *Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos civilinėje teisėje*. Teisinės informacijos centras, 2005, 20 p.

⁵⁸² Avi-Yonah, S. R. The Cyclical Transformations of Corporate Form: A Hystorical Perspective on Corporate Social Responsibility. *Michigan Law and Economics Research Paper*, 2005, Feb, Nr. 05-003 <<http://ssrn.com/abstract=672601>>. Straipsnyje vartojami api-

Juridinio asmens institutas yra labai sudėtingas ir kompleksinis reiškinys, nes jis yra ekonomikos ir finansų valdymo priemonė. Todėl net ir tose Vakarų valstybėse, kurios vystosi evoliuciniu, nuosekliu rinkos ekonomikos raidą atitinkančiu tempu, per pastarąjį dvidešimtmetį įvyko esminių juridinio asmens teisinio reguliavimo pokyčių. Pavyzdžiui, JAV, 2001 metais išgyvenusi septintos pagal dydį JAV įmonės *Enron* bankrotą, atnešusi milijardinius nuostolius jos ekonomikai, reikšmingai reformavo savo juridinių asmenų teisę, o ši reforma neabejotinai turėjo įtakos ir Europos valstybių įmonių teisei. Nesunku prognozuoti, kad ir 2008 metais prasidėjusi pasaulinė finansų krizė atneš esminių pokyčių juridinio asmens instituto teisiniam reguliavimui visame Vakarų pasaulyje. Todėl neabejotina, kad pirmasis Lietuvos nepriklausomybės dvidešimtmetis, per kurį Lietuva išgyveno perėjimą nuo socialistinės prie privačios nuosavybės, padėjo rinkos ekonomikos pagrindus, išgyveno valstybinių įmonių privatizavimą, strateginių investuotojų atsiradimą bei Lietuvos ekonomikos integraciją į Europos Sąjungą, pasižymėjo iššūkių teisiniam reguliavimui gausa. Visų jų neįmanoma apžvelgti trumpame straipsnyje, todėl čia bus siekiama atskleisti tik svarbiausius juridinio asmens instituto pokyčius nuo Nepriklausomybės atkūrimo iki 2009 metų, ypatingą dėmesį skiriant ne chronologiniai raidai aptarti, o esminiams juridinio asmens instituto teisinio reguliavimo pokyčiams. Straipsnyje apžvelgiami šie juridinio asmens instituto raidos Lietuvoje etapai – juridinio asmens instituto reforma, siekiant suformuoti privačios ekonomikos sektorių, valstybės imuniteto atsisakymas, bendro civilinio teisnumo sampratos įtvirtinimas privatiems juridiniams asmenims, juridinio asmens sąvokos išplėtimas priėmus naują Civilinį kodeksą 2000 metais, įmonių teisės suderinimas su Europos Sąjungos teise. Papildomai aptariami naujausi doktrininiai ir teisinio reguliavimo iššūkiai, su kuriais susiduria įstatymų leidėjai, siekdami, kad juridinio asmens institutas atlieptų visų rinkos dalyvių poreikius ir nepažeistų visuomenės interesų.

---

bendrinti šių doktrinų pavadinimai – teorija, kuri juridinį asmenį suvokia kaip valstybės suteiktą privilegiją, vadinama *fikcijos (koncesijos)* vartojant F. C. *Savigny* terminą, o teorija, kuri pripažįsta juridinio asmens subjektiškumą realumą – atskirumą nuo dalyvių valios, – *realybės*, plg. O. Gierke. Plačiau apie fikcijos ir realybės (organinę) teorijas ir jų pasekėjus žr. Kiršienė, J.; Pakalniškis, V.; Ruškytė, R. ir kt. *Civilinė teisė*. Bendroji dalis. Vadovėlis, t. 1. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004, p. 158–160.

Laisvos rinkos užuomazgos – naujų juridinio asmens formų legalizavimas

Atkūrus nepriklausomybę Lietuvos teisėkūrai iškilo neatidėliotinas uždavinys – įteisinti fizinių ir juridinių asmenų ūkinės veiklos laisvę. Todėl juridinio asmens instituto reformavimas buvo ne mažiau svarbus kaip ir privačios nuosavybės teisės instituto atkūrimas. Atsižvelgiant į nepriklausomybės įtvirtinimo tikslus ir pasirinktą laisvos rinkos ekonomikos plėtros modelį, buvo visiškai aišku, kad sovietinių civilinių įstatymų pritaikymas naujai formuojamiems turtiniams santykiams galėjo būti tik labai ribotas ir trumpalaikis. Todėl netrukus po nepriklausomybės atkūrimo buvo sudaryta ekspertų grupė naujam civiliniam kodeksui rengti.

Pagal sovietinių civilinių įstatymų taikymo mastą jų galiojimo Lietuvoje laikotarpį galima skirstyti į du periodus: a) 1990 m. kovo 11 d.–1997 m. gruodžio 23 d. ir 2) 1997 m. gruodžio 23 d.–2001 m. liepos 1 d. (naujojo Lietuvos Respublikos civilinio kodekso įsigaliojimas)⁵⁸³.

Paliktų galioti įstatymų kokybiškai naujo teisinio reguliavimo poreikių trūkumą pirmaisiais nepriklausomybės metais, kol nebuvo iš esmės perredaguotas paliktas galioti sovietinis 1964 m. Civilinis kodeksas, iš dalies užpildė 1990 metų pradžioje dar LTSR Aukščiausiosios Tarybos priimtas Nuosavybės pagrindų įstatymas.

Naujiems civiliniams santykiams klostytis ypač trukdė ta aplinkybė, kad greta Civilinio kodekso buvo daugybė kitų civilinių įstatymų bei jų įgyvendinamųjų aktų, priimtų sovietinės Vyriausybės. Todėl 1997 m. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė politiškai svarbų sprendimą – nutraukti visų sovietinių įstatymų galiojimą, išskyrus tuos, kurie bus įtraukti į specialų paliktų galioti įstatymų sąrašą. Siekiant šio tikslo, 1997 m. gruodžio 23 d. buvo priimtas įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos teritorijoje galiojančių teisės aktų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d. tolesnio galiojimo laikino pratęsimo“.

Likęs galioti Nuosavybės pagrindų įstatymas nustatė tik pagrindines ekonominių santykių reglamentavimo nuostatas, tačiau jos buvo aiškiai nepakankamos praktinei naujai besiformuojančių privačių verslininkų veiklai. Be to, reikėjo skubiai įgyvendinti ekonomikos reformą – suformuoti privačios ekonomikos sektorių, išvalstybinant kapitalą ir atkuriant Lietuvos pilie-

⁵⁸³ Andriulis, V.; Maksimaitis, M.; Pakalniškis, V.; Pečkaitis, J. S.; Šenavičius, A. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 514.

čių nuosavybės teisę į socialistinės valdžios neatlygintinai nacionalizuotą turta, sudaryti sąlygas užsienio investicijoms Lietuvoje ir t. t. Svarbiausius 1990–2000 metų laikotarpio Lietuvos civilinės teisės šaltinius galima suskirstyti į tris grupes: 1) piliečių privačios nuosavybės teisės atkūrimo ir jos įtvirtinimo bei privataus ūkio sektorių formuojančius įstatymus, 2) įmonių įstatymus ir 3) įstatymus, skatinančius užsienio investicijas bei tarptautinių ekonominių santykių plėtrą.

Tuo pat metu Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas skubiai priiminėjo ir įstatymus, reglamentuojančius įmonių veiklą. 1990 m. gegužės 8 d. buvo priimtas vienas būtiniausių privačiai nuosavybei įgyvendinti įstatymas – Lietuvos Respublikos įmonių įstatymas. Šis įstatymas suformulavo dvejopą įmonės sampratą – kaip teisės subjekto ir kaip teisės objekto, kurią vėliau perėmė ir naujasis Civilinis kodeksas, nustatė įmonės nepriklausomumo nuo valstybinės valdžios administravimo principą, nustatė įmonių rūšis, jų steigimo, valdymo, reorganizavimo ir likvidavimo teisinius pagrindus. Šiuo įstatymu buvo nustatytos ir licencijuojamos ūkinės komercinės veiklos sritys, taip pat įtvirtinta visiška ar dalinė valstybės monopolinė teisė vykdyti tam tikras ūkinės veiklos rūšis (pavydžiui, ginklų ir šaudmenų gamyba ir prekyba jais, alkoholio gamyba ir pan.). Tačiau įmonių įstatymas nustatė tik bendruosius įmonių komercinės-ūkinės veiklos organizavimo principus ir sąlygas. Šio įstatymo pagrindu turėjo būti priimti specialūs įstatymai, nustatantys įvairių įmonių rūšių steigimą ir veiklą. Todėl po įmonių įstatymų įsigaliojimo per gana trumpą laiko tarpą buvo priimti Akcinių bendrovių (1990 07 30), Valstybinių įmonių (1990 09 25), Ūkinių bendrijų (1990 10 16), Žemės ūkio bendrovių (1991 04 16), Kooperatinių bendrovių (1993 06 01) ir kiti įstatymai.

Laisvos rinkos sąlygomis teisė, *inter alia*, privalo užtikrinti, kad įmonės, siekdamos pelno ir veikdamos konkurencinėje aplinkoje, elgtųsi sąžiningai santykiuose su konkurentais, bei paslaugų ir prekių pirkėjais. Sąžininga konkurencija užkerta kelią rinkoms monopolizuoti ir piktnaudžiauti sutarties laisvės principo teikiamomis galimybėmis. Todėl sąžiningos konkurencijos užtikrinimas buvo vienas iš svarbiausių naujos ekonominės politikos uždavinių. Šiems santykiams nustatyti buvo priimti Konkurencijos (1992 09 15) ir Vartotojų teisių apsaugos (1994 11 10) įstatymai.

Visi šie įstatymai buvo daug kartų keičiami, o daugelis iš jų (pvz., Valstybės turto pirminio privatizavimo, Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį turta atstatymo, Akcinių bendrovių, Įmonių rejestro, Konkurencijos ir kiti) netgi

buvo pakeisti naujais įstatymais ar priimtos naujos tų įstatymų redakcijos. Tokių įstatymų kaitą ir nepastovumą lėmė kelios aplinkybės. Pirmą, jų netobulumas: įstatymai buvo rengiami ir priiminėjami labai greitai, nebuvo laiko ilgoms diskusijoms ir svarstymams. Todėl jų taikymo procese greitai išryškėdavo trūkumai ir spragos, kurias reikėdavo taisyti, keičiant ir papildant neseniai priimtus įstatymus ar net jų papildymus. Antra priežastis – vykstant ekonomikos reformai sparčiai kintanti tikrovė objektyviai skatino atgyvenusius įstatymus keisti naujais. Taip pat tarptautinių ekonominių santykių plėtrai ypatingos reikšmės turėjo Lietuvos civilinių įstatymų unifikavimo (tarptautinių konvencijų ir kitų tarptautinės teisės aktų priėmimas) ir derinimo (nacionalinės teisės priderinimas prie tarptautiniu mastu nusistovėjusių turtinių santykių teisinio reglamentavimo standartų) proceso pradžia ir sparti jo plėtra.

Valstybės imuniteto civiliniuose teisiniuose santykiuose atsisakymas, juridinių asmenų teismo liberalizavimas

Sovietinė civilinė teisė, reglamentuodama civilinių teisių santykių dalyvių teisinį statusą, nustatydamą jų rūšis ir jų civilinio teismo turinį, siekė kontroliuoti civilinės teisės subjektų dalyvavimą civilinėje apyvartoje, užkirsti kelią bet kokioms laisvos ekonomikos apraiškoms. Todėl sovietinės civilinės teisės normos be atitinkamų jų pakeitimų, papildymo ir naujo interpretavimo netiko naujai besikuriančiai teisei sistemai. Palikto galioti Civilinio kodekso skyrius „Asmenys“ numatė dvi civilinės teisės subjektų rūšis – piliečius ir juridinius asmenis. Tačiau kitame civilinio kodekso skyriuje „Nuosavybės teisė“ buvo išskirtas ypatingas nuosavybės teisės subjektas – valstybė, o ji nebuvo priskiriama juridiniams asmenims. Valstybė, kaip politinės valdžios turėtoja, turtinių santykių srityje buvo nustačiusi sau įvairių privilegijų. Pagrindinė iš jų – esminiai apribojimai nukreipti išieškojimą pagal kitų asmenų reikalavimus į valstybės turtą. Todėl teisės doktrinoje socialistinė valstybė buvo traktuojama kaip ypatingas civilinės teisės subjektas. Piliečių teismus sovietinėje civilinėje teisėje buvo ribotas – jie nuosavybės teise galėjo turėti ribotą objektų kiekį, savo nuosavybės negalėjo naudoti ūkinei-komercinei veiklai. Juridinių asmenų teismus taip pat buvo ribotas. Jie turėjo tik specialųjį teismumą, kuris buvo labai siauro turinio. Tokiu būdu valstybė kontroliavo, kaip naudojamas valstybės turtas. Tačiau visa tai varžė civilinės teisės subjektų ini-

ciatyvą, stabdė spontanišką kapitalo persiliejamą iš nepelningų ūkinės veiklos sričių į kitas pelningesnes ir, žinoma, galiausiai tai slopino ekonomikos plėtrą. Palikto galioti 1964 m. Civilinio kodekso civilinių teisinių santykių subjektų teisnumo apribojimus, įtvirtintą nelygią jų padėtį prieš įstatymus iš dalies panaikino naujai priimti Laikinis Pagrindinis Įstatymas, o vėliau jį pakeitusi Lietuvos Respublikos Konstitucija, įmonių įstatymai ir 1994 m. palikto galioti Civilinio kodekso pataisos bei papildymai.

Ypač reikšmingą įtaką atsisakant valstybės imuniteto turėjo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika, principingai pasisakiusi prieš valstybės imuniteto civiliniuose teisiniuose santykiuose atgaivinimo tendencijas: „*Valstybė, atsižvelgdama į savo funkcijų įgyvendinimo specifiką, gali nustatyti tam tikrus savo civilinės atsakomybės ypatumus, specialių normų pagalba numatydamą išimtis iš (...) civilinės atsakomybės taisyklių. Tačiau jeigu specialių normų nėra, valstybės civilinė atsakomybė turi būti nustatoma pagal bendras taisykles (...)*“ (civ. byla Nr. 3K-3-926/2000). Kitoje panašioje byloje, remiantis paminėta nutartimi, ši pozicija dar labiau sustiprinama teiginiu, kad: „*Priešinga išvada reikštų, jog civiliniuose teisiniuose santykiuose pripažįstamas valstybės imunitetas, kas prieštarautų tiek konstituciniam lygybės prieš įstatymą principui, tiek Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalyje įtvirtintai asmens teisei į žalos atlyginimą, tiek ir šiuolaikiniam požiūriui į valstybės imunitetą*“ (civ. byla Nr. 3K-1/1998⁵⁸⁴).

Šiandien civiliniuose teisiniuose santykiuose valstybė jau *expressis verbis* atsisako savo valdingų įgalinimų⁵⁸⁵ – dabar galiojančio CK 2.36 straipsnio 1 dalis nustato, kad valstybė, savivaldybė ir jų institucijos yra civilinių santykių dalyvės lygiais pagrindais, kaip ir visi kiti fiziniai ir juridiniai asmenys. Remiantis minėta nuostata galima teigti, kad civiliniuose teisiniuose santykiuose Lietuvos Respublika apriboja savo diskrecijos teisę, išsipareigodama veikti *lygiateisiškai* su kitais civilinės teisės subjektais. Valstybei, savivaldybėms ir jų institucijoms civiliniuose teisiniuose santykiuose taikomi tie patys principai kaip ir privatiems asmenims – sutarties laisvės, nuosavybės neliečiamumo, nesikišimo į privačius santykius ir kt.

Valstybė per savo valdymo institucijas lygiateisiškai su kitais civilinių teisinių santykių subjektais dalyvauja daiktiniuose, paveldėjimo ir prievoliniuose

⁵⁸⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 1998 m. sausio 5 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *V. Stukonis v. JAV ambasada* (civ. byla Nr. 3K-1/1998).

⁵⁸⁵ *Civilinio kodekso komentaras*. Antroji knyga. Asmenys. Vilnius: Justitia, 2002, 102 p.

santykiuose.⁵⁸⁶ Valstybė ir savivaldybės taip pat yra civilinių santykių subjektai, kai prievolė atsiranda iš žalos padarymo.⁵⁸⁷

Valstybės imuniteto civiliniuose teisiniuose santykiuose atsisakymas buvo reikšmingas žingsnis ne tik demokratinės valdymo sistemos link, bet ir veikė tolesnę juridinių asmenų reformą, kurios pasekmė buvo nauja juridinių asmenų klasifikacija ir specialaus teismo privatiems juridiniams asmenims atsisakymas.

Naujos juridinių asmenų klasifikacijos link

Atkūrus nepriklausomybę palikto galioti 1964 m. Civilinio kodekso juridinių asmenų klasifikacija visiškai neatitiko to meto poreikių. Todėl ji perdeduojant 1994 metų gegužės 17 d. tos klasifikacijos buvo atsisakyta. Atskirų juridinių asmenų steigimo ir veiklos, jų teismo, valdymo, reorganizavimo ir likvidavimo tvarkos ypatumai buvo nustatyti daugelyje naujai priimtų įstatymų ir jų įgyvendinamųjų norminių aktų. Tai sudarė prielaidas teisės doktrinai naujai suklasifikuoti juridinius asmenis. Pirmiausia juos pradėta skirstyti į viešuosius ir privačius. Tuo metu viešieji juridiniai asmenys buvo skirstomi ne pagal juridinio asmens steigimo intereso pobūdį, o pagal valdinčių įgalinimų turėjimo ar jų neturėjimo kriterijų. Todėl kai kurie juridiniai asmenys, dabar priskiriami prie viešųjų juridinių asmenų, buvo priskiriami prie privačių (pvz., valstybės ir savivaldybės įmonės, religinės bendruomenės ir t. t.)⁵⁸⁸.

Juridiniai asmenys, kaip ir dabar galiojančiame 2000 m. Civiliniame kodekse, buvo skirstomi į įmones, įstaigas ir organizacijas. Kaip atskiri civilinės teisės subjektai vis dar buvo išskiriama valstybė ir savivaldybės. Nors šios klasifikacijos labiau buvo reikšmingos teisės doktrinai nei praktiniam įstatymų

⁵⁸⁶ Valstybė gali įgyti turtą pagal testamentą kaip ir kiti fiziniai ir juridiniai asmenys, tačiau jos teismo turinys *skiriasi* nuo kitų viešųjų juridinių asmenų. Pavyzdžiui, CK draudžia įgyti įgyjamąją senatimi daiktus, priklausančius valstybei (CK 4.69 str.). Valstybė gali paimti visuomenės poreikiams daiktus, priklausančius asmeniui nuosavybės teise (CK 4.100 str.).

⁵⁸⁷ Pavyzdžiui, pagal CK 6.271 str. žalą, atsiradusią dėl valstybės valdžios institucijų neteisėtų aktų, privalo atlyginti valstybė iš valstybės biudžeto. Žalą, atsiradusią dėl savivaldybės valdžios institucijų neteisėtų aktų, privalo atlyginti savivaldybė iš savivaldybės biudžeto.

⁵⁸⁸ Žr. Vitkevičius, P.; Velyvis, S.; Mikelėnas, V. ir kt. *Civilinė teisė*. Kaunas: Vija, 1998, p. 145, 146.

taikymo veiklai. Tačiau didesne praktine reikšme juridinių asmenų klasifikacija nepasižymėjo, nes iki pat naujojo kodekso įsigaliojimo visi juridiniai asmenys turėjo tik specialųjį civilinį teisumą. Reikšmingesnis buvo juridinių asmenų suskirstymas į įmones, įstaigas ir organizacijas. Įmonės steigiamos ūkinei-komercinei veiklai plėtoti ir pelnui gauti, jos buvo registruojamos įmonių rejestre, kuris buvo įsteigtas ir veikė pagal Įmonių rejestro įstatymą (1990 07 31). Kiti juridiniai asmenys (įstaigos ir organizacijos) negalėjo užsiimti ūkine-komercine veikla ir siekti pelno. Įmonių klasifikacija buvo pateikta Įmonių įstatyme. Jo 6 str. nustatė, kad Lietuvos Respublikoje gali veikti šios įmonės: 1) individualios (personalinės) įmonės; 2) tikrosios ūkinės bendrijos; 3) komandinės (pasitikėjimo) ūkinės bendrijos; 4) akcinės bendrovės, uždarnosios akcinės bendrovės ir investicinės bendrovės; 5) valstybės įmonės; 6) savivaldybės įmonės; 7) žemės ūkio bendrovės; 8) kooperatinės bendrovės (kooperatyvai). Visas šias įmones buvo galima suskirstyti į dvi rūšis – tai ribotos ir neribotos atsakomybės įmonės. Neribotos atsakomybės įmonės – tai individualios (personalinės) įmonės, tikrosios ūkinės bendrijos ir komandinės (pasitikėjimo) ūkinės bendrijos. Šioms įmonėms buvo būdinga, kad jų steigėjų turtas nebuvo atskirtas nuo įmonės turto. Todėl įmonės steigėjai savo turtu visiškai (neribotai) atsakydavo už savo įsteigtų įmonių skolas, jei jų turto neužtekdavo atsiskaityti su įmonės kreditoriais. Be to, šios įmonės neturėjo juridinio asmens teisių. Todėl jų teisinis subjektiškumas nebuvo savarankiškas, o visiškai priklausomas nuo jų steigėjų civilinio teisinio subjektiškumo. Visos kitos įmonės turėjo juridinio asmens statusą, veikė savarankiškai, o jų steigėjai neatsakė pagal juridinio asmens prievoles.

Šiandien juridiniai asmenys teisės doktrinoje dažniausiai skirstomi pagal du požymius – *dalyvių atsakomybės pagal juridinio asmens prievoles ribas* bei *teisnumo turinį*. Klasifikacija pagal dalyvių atsakomybės už juridinio asmens prievoles ribas iš esmės išliko nepakitusi nuo 1964 m. Civilinio kodekso galiojimo, keitėsi tik juridinių asmenų skirstymas pagal teisnumo turinį.

Juridinių asmenų klasifikacija pagal dalyvių atsakomybės pagal juridinio asmens prievoles ribas

Naujame CK pagal dalyvių atsakomybės už juridinio asmens prievoles ribas juridiniai asmenys skirstomi į neribotos (individuali įmonė, ūkinė ben-

drija) ir ribotos atsakomybės (visi kiti) juridinius asmenis (Žr. CK 2.50 str. 4 d.). Jeigu prievolėms įvykdyti neužtenka neribotos civilinės atsakomybės juridinio asmens turto, už jo prievolės atsako juridinio asmens dalyvis. Ribotos atsakomybės juridinių asmenų steigėjai už juridinio asmens prievolės neatsako, išskyrus tuos atvejus, kai nesąžiningi juridinio asmens dalyvio veiksmai sukelia juridinio asmens nemokumą. Tuo atveju, kai juridinis asmuo negali įvykdyti prievolės dėl nesąžiningų juridinio asmens dalyvio veiksmų, juridinio asmens dalyvis atsako pagal juridinio asmens prievolę savo turtu subsidiariai (CK 2.50 str. 3d.). Ši norma nustato papildomą atsakomybę juridinio asmens dalyviams, kad jie negalėtų piktnaudžiauti galimybe išvengti turbinės atsakomybės tais atvejais, kai jų veiksmai lemia, kad juridinis asmuo negali visiškai įvykdyti prievolės kreditoriui ir siekia jos išvengti nesąžiningais veiksmais.⁵⁸⁹ Juridinio asmens dalyvių nesąžiningumu laikomi šie veiksmai – dalyvis neužtikrina nuo jo priklausančių juridinio asmens veiklai nustatytų teisės aktų reikalavimų laikymosi, neatlieka veiksmų, kurių galima tikėtis iš rūpestingo dalyvio, ir atlieka veiksmus, bloginančius juridinio asmens finansinę padėtį. Tai turi įtakos, jei dalyvis gali daryti įtaką priimant sprendimus.

Iki 2001 m. liepos 1 d. galiojusiam Civiliniame kodekse buvo aiški tendencija įmonėms su neribota atsakomybe (faktiškai, individualiai įmonei ir ūkinei bendrijai) nepriskirti ir juridinio asmens teisių.⁵⁹⁰ 1964 m. CK nuosekliai laikėsi idėja, kad juridinis asmuo yra ribotos atsakomybės. Dabartinis LR CK suteikia ir neribotos atsakomybės organizacinėms formoms juridinio asmens teises⁵⁹¹, tačiau palieka galioti bendrą taisyklę, kad nesant bendrųjų žalos pagrindų juridinio asmens dalyvis neatsako pagal jo prievolės, nebent kitaip nurodyta specialiuose įstatymuose.⁵⁹² Abu kodeksai priskiria juridiniam asmeniui du bruožus: atskirą nuo savo dalyvių *valią ir turtą*, nes šis „gali savo vardu įgyti ir turėti teises bei pareigas“. (1964 m. CK tiesiogiai pamini, kad

⁵⁸⁹ Nesąžiningų veiksmų konstatavimas ir reiškia juridinio asmens dalyvio kaltę (plg. LAT c.b. Nr. 3K-3-124/2004).

⁵⁹⁰ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (oficialus tekstas su pakeitimais iki 1998 m. rugsėjo 10 d.). *Valstybės žinios*. 1964, Nr. 19-138; negalioja nuo 2001-07-01, 22, 23 str.

⁵⁹¹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. VIII – 1864, 13 str.

⁵⁹² Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74. 2.33 str. 1 d. „Juridinis asmuo yra savo pavadinimą turinti įmonė, įstaiga ar organizacija, kuri gali savo vardu įgyti ir turėti teises bei pareigas, būti ieškovu ir atsakovu teisme“, 2.50 str. 2 d.

juridinis asmuo turi „savo turtą“⁵⁹³, o naujasis LR CK apsiriboja dispozityvine norma – gali „turėti teises“, vadinasi – ir nuosavybės teisę.)

Lietuvos mokslinėje literatūroje juridinio asmens samprata aptariama tiesiog apibrėžiant jo požymius, galima rasti net keletą chrestomatinių šių požymių rinkinių.⁵⁹⁴ Ir įsigaliojus 2001 m. CK, iš esmės pakeitusiam juridinio asmens paradigmą ribotos atsakomybės aspektu, buvo išvengta nuodugnesnės pasikeitimo analizės, apsiribojant dar vienu juridinio asmens požymių aptarimu Kodekso 2 knygos komentare.⁵⁹⁵ Įdomu tai, kad *turto atskirumas* buvo įvardytas kaip išvestinis juridinio asmens požymis. Vienas pagrindinių juridinio asmens steigimo tikslų – turto personifikavimas⁵⁹⁶, t. y. ne tik pavertimas jo kapitalu, bet ir prievolių užtikrinimo priemone kreditoriams. Todėl turto atskirumo savybė yra esminis juridinio asmens požymis⁵⁹⁷, kuris negali būti užtikrintas grynai sutartinėmis priemonėmis. Per juridinio asmens institutą diversifikuojami potencialūs kreditoriai ir taip sumažinama ūkinės-komercinės veiklos organizavimo kaina.

Šiuolaikiniai mokslininkai pripažįsta, kad pagrindinė juridinio asmens atliekama funkcija, kurios negali atlikti prievolių teisė – sukurti atskirą garantinį fondą juridinio asmens kreditoriams, suteikiant jiems pirmenybę prieš asmeninius juridinio asmens savininko kreditorius. Tačiau toks turto personifikavimas savaime nereiškia, kad juridinis asmuo būtina turi turėti ribotos atsakomybės privilegiją. Kadangi 2001 m. Lietuvos juridinių asmenų institutas pasipildė naujais neribotos atsakomybės juridiniais asmenimis, individualia įmone ir ūkine bendrija, todėl turto atskirumo ir ribotos atsakomybės santykis tapo ypač aktualus Lietuvos teisės mokslui.⁵⁹⁸ Kokios priežastys nulėmė

⁵⁹³ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (oficialus tekstas su pakeitimais iki 1998 m. rugsėjo 10 d.). *Valstybės žinios*. 1964, Nr. 19-138; negalioja nuo 2001-07-01, 23 str.

⁵⁹⁴ Pz., Kiršienė, J.; Pakalniškis, V.; Ruškytė, R.; Vitkevičius, P. *Civilinė teisė*. Bendroji dalis. I tomas, p. 155.

⁵⁹⁵ Komentaro autoriai juridinio asmens požymius klasifikuoja į pirminius ir išvestinius. Prie pirminių požymių priskyrė organizacinį *vieningumą*, *civilinis veiksnumas* ir *teisnumą bei civilinį procesinį teisnumą ir veiksnumą*, o prie išvestinių požymių – turto atskirumą bei juridinio asmens pavadinimą. Mikelėnas, V.; Bartkus, G. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Antroji knyga. Asmenys. Vilnius: Justitia, 2002, p. 93–96.

⁵⁹⁶ Žr. plačiau: Kiršienė, J.; Pakalniškis, V.; Ruškytė, R.; Vitkevičius, P. *Civilinė teisė*. Bendroji dalis. I tomas, p. 156.

⁵⁹⁷ Hansmann, H.; Kraakman, R. The Essential Role of Organizational Law. 110 *Yale Law Journal*, 2000, p. 4.

⁵⁹⁸ Žr. LR Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas (2000-07-18, Nr. VIII–1864), 13 str.

pasikeitimą juridinių asmenų klasifikacijoje, teisės mokslininkai jau pasisakė: I. Vėgėlė savo monografijoje pabrėžė, kad individualios įmonės priskyrimas prie juridinių asmenų yra pažangus, nes supaprastina Europos Sąjungos įmonių teisės nuostatų įgyvendinimą.⁵⁹⁹ Nors reforma iš esmės palietė tik dvi veiklos organizavimo formas, dabar jau – juridinio asmens teisinės formas, tačiau padidinus juridinių asmenų kiekį, juridinio asmens samprata pasikeitė iš esmės: ribota atsakomybė, ligi tol buvusi esminiu juridinio asmens požymiu, tapo tik išvestiniu elementu – turto atskirumas imtas traktuoti daug plačiau – kaip pozityvus turto personifikavimas.⁶⁰⁰ Juridinis asmuo išlaiko turto atskirumo požymį, tačiau jis reiškia jau ne atsakomybės ribojimą tam tikru turto aktyvu, o tiesiog tai, kad juridinio asmens turtas traukiamas į apskaitą atskirai nuo įmonės savininko turto.⁶⁰¹

Juridinių asmenų klasifikacija pagal teismo turinį

Pradėjus reformuoti sovietinę teisinę sistemą juridinių asmenų teisinis subjektiškumas kito mažiau nei fizinių asmenų, nes išliko iš esmės nepakeistos 1964 m. Civilinio kodekso nuostatos, įtvirtinančios specialųjį juridinio asmens civilinį teismumą⁶⁰². Tai reiškė, kad juridinis asmuo, kaip ir sovietiniais laikais, galėjo įgyti tik tokias teises ir pareigas, kurios neprieštaravo jo tikslams. Vakarų teisės tradicijoje specialusis juridinio asmens civilinis teismumas būdingas tik viešiesiems juridiniams asmenims.⁶⁰³ Tačiau sovietinė civilinė teisė nepripažino teisės skirstymo į privačią ir viešąją. Todėl ir juridiniai asmenys, tarp jų ir įmonės, turėjo vienodą – specialųjį civilinį teismumą. Palik-

⁵⁹⁹ Vėgėlė, I. *Įmonėms taikytina teisė ir pirminis steigimasis Europos Bendrijos teisėje*. Vilnius: Eugrimas, 2002.

⁶⁰⁰ Individualios įmonės turtas yra atskirtas nuo fizinio asmens – įmonininko turto pozityviu būdu, kad taptų savarankiška prievolių užtikrinimo priemone šio juridinio asmens kreditorių atžvilgiu. Taip pat ir Ūkinės bendrijos organizacinė forma sukuria specialų turtinį režimą bendrijos dalyvių turtui, įneštam į bendriją, kad šis taptų garantija bendrijos kreditoriams.

⁶⁰¹ Žr. plačiau: Kiršienė, J.; Pakalniškis, V.; Ruškytė, R.; Vitkevičius, P. *Civilinė teisė*. Bendroji dalis, I tomas, p. 156.

⁶⁰² 1964 CK 49 str. Žr. plačiau – Vitkevičius, P.; Vėlyvis, S.; Mikelėnas, V. ir kt. *Civilinė teisė*, Kaunas: Vijusta, 1998, p. 149.

⁶⁰³ Žr. Plačiau – Mizaras, V.; Bublienė, D.; Greičienė, J. ir kt. *Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos civilinėje teisėje*. Teisinės informacijos centras, 2005, p. 76–77.

tame galioti Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse šis sovietinės teisės reliktas, deja, išliko iki pat naujojo kodekso įsigaliojimo. Specialaus teismo varžantį poveikį sušvelnino atskiras įmonių rūšis reglamentuojantys įstatymai. Jie buvo nustatę, kad įmonės gali užsiimti bet kokia įstatymais neuždrausta veikla. Tačiau Civiliniame kodekse buvo nustatyta, kad sandoriai, sudaryti prieštaraujant juridinio asmens tikslams, negalioja (49 str.). Tai faktiškai įtvirtino *ultra vires*⁶⁰⁴ doktriną ir iš esmės varžė įmonių ūkinės-komercinės veiklos laisvę. Norėdamos bent iš dalies išvengti sudarytų sandorių negaliojimo grėsmės, įmonės steigimo dokumentuose būtinai turėjo išvardyti visas įmanomas veiklos sritis bei tikslus.

Lietuvos teisinis reguliavimas (žr. CK 2.74 straipsnio 1 dalį, Kooperatinių bendrovių įstatymo 7 straipsnį, Žemės ūkio bendrovių įstatymo 4 straipsnį) šiandien pripažįsta, kad pelno siekiantys juridiniai asmenys turi bendrąjį teismumą. Be abejonės, teisinio reguliavimo šioje srityje reformai turėjo įtakos Lietuvos įmonių teisės suderinimas su Europos Sąjungos teise, konkrečiai, Pirmosios Tarybos direktyvos 68/151/EEB perkėlimas, taip pat ir bendra vakarų teisinės tradicijos recepcija. Kadangi *ultra vires* doktrina nebeatitinka trečiųjų asmenų interesų apsaugos reikalavimų, nes visada yra rizika, kad dėl prieštaravimo įmonės veiklos tikslams ar valdymo organų kompetencijos neatitikimo sandoris bus pripažintas negaliojančiu, šiuolaikinė civilinės teisės doktrina pripažįsta, kad privatus juridinio asmens sandoris, nors ir sudarytas *ultra vires*, negali būti pripažintas negaliojančiu, išskyrus tuos atvejus, kai kita sandorio šalis buvo nesąžininga.

Šiandien *ultra vires* doktrina privačių juridinių asmenų atžvilgiu taikoma tik siekiant apsaugoti juridinio asmens bei jo dalyvių interesus – direktoriaus įgaliojimų viršijimas yra veiksmų neteisėtumo įrodymas, taigi viena iš civilinės atskomybės už įmonei padarytą žalą sąlygų. Be to, įmonės akcininkas, sužinojęs apie vadovo ketinimus sudaryti *ultra vires* sandorį, turi teisę reikalauti, kad teismas uždraustų jam sudaryti tokį sandorį (plg. CK 6.255 straipsnį).

⁶⁰⁴ *Ultra vires* reiškia „daugiau negu leidžia jėgos“. Ši sąvoka nusako veiksmus, viršijančius nustatytą kompetenciją. Pagal *ultra vires* doktriną kiekvienas juridinio asmens sandoris, nenumatytas įstatuose, neatitinkantis jo veiklos tikslų, yra *ultra vires* sandoris. Įmonių teisėje *ultra vires* doktrina istoriškai pradėta taikyti, siekiant uždrausti įmonėms verstis veikla, nenumatyta jų steigimo dokumentuose. Sandoriai, sudaryti veikiant *ultra vires*, buvo pripažįstami negaliojančiais.

Pagal teismo turinį šiuolaikinėje Lietuvos teisėje juridiniai asmenys skirstomi į viešuosius ir privačiuosius juridinius asmenis, kaip ir pertvarkytame 1964 m. CK, tačiau esminiu kriterijumi atribojant viešuosius juridinius asmenis nuo privačiųjų yra jau ne valdingų įgalinimų turėjimas, o jų steigėjų interesų pobūdis. Privačių juridinių asmenų tikslas tenkinti privačius jų steigėjų interesus (tai kredito unijos, kooperatinės bendrovės, žemės ūkio bendrovės, bankai, draudimo įmonės, bendrovės, ūkinės bendrijos, individualios įmonės). Privačių juridinių asmenų teisnumas yra *bendras*, t. y. jie gali įgyti ir turėti bet kokias civilines teises ir pareigas, išskyrus tas, kurioms atsirasti reikalingos fizinio asmens savybės (CK 2.74 str.), taip pat jų sandorių galiojimo neriboja jų veiklos tikslai ar įstatuose numatyta valdymo organų kompetencija. Viešieji – tokie juridiniai asmenys, kurie įsteigti nesiekiančių naudos sau asmenų ir kurių tikslas yra tenkinti viešuosius interesus (nauda visuomenei) (pvz., valstybė, savivaldybės, valstybės ar savivaldybės institucijos (teismai), daugiabučių namų savininkų bendrijos, profesinės sąjungos, viešosios įstaigos, sodininkų bendrijos, valstybės ir savivaldybių įmonės, fondai ir asociacijos). Viešųjų juridinių asmenų veiklos tikslas – *tenkinti viešuosius interesus*. Viešojo intereso sąvoka yra labai plati: viešam interesui tarnauja įstaigos, teikiančios paslaugas, būtinas visai visuomenei – sveikatos priežiūros, bendrojo lavinimo, švietimo, sporto, mokslo. Tačiau tam pačiam viešam interesui įgyvendinti steigiamos ir tokios organizacijos, kurių veikla naudinga tik tam tikroms asmenų grupėms – pavyzdžiui, medžiotojų ir žvejų būreliai, konjako, vyno, klubai ar pan., taigi viešuoju interesu gali būti pripažintas ir nedidelės visuomenės grupės interesas. CK nenurodo sričių, kuriose leista veikti viešiesiems juridiniams asmenims, tačiau pavyzdinis būtų šių sričių sąrašas: socialinė, darbo santykių (profsąjungos), religinė (CK 2.37 str.), švietimo, kultūros, mokslo, ekologinė, sveikatos apsaugos, sporto ir kitos⁶⁰⁵. Viešųjų juridinių asmenų teisnumas yra *specialus*, t. y. gali įgyti tokias civilines teises ir pareigas, kurios neprieštarauja jų steigimo dokumentams ir veiklos tikslams. *Tačiau tai nereiškia, kad viešieji juridiniai asmenys negali siekti pelno.*⁶⁰⁶ *Jiems tiesiog draudžiama skirstyti pelną steigėjams darbuotojams, susijusiems asmenims, jei jie nėra viešojo juridinio asmens naudos gavėjai. Taigi pelno neskirstymas reišk-*

⁶⁰⁵ Kiršienė, J.; Pakalniškis, V.; Ruškytė, R.; Vitkevičius, P. *Civilinė teisė*. Bendroji dalis, I tomas, p. 261.

⁶⁰⁶ Po nepriklausomybės paskelbimo iki naujo Civilinio kodekso įsigaliojimo doktrinoje galiojo nuomonė, kad viešieji juridiniai asmenys nesiekia pelno. Žr. *Civilinė teisė*. 1998, p. 144,

kia, kad viešojo juridinio asmens nariai, savininkai, rėmėjai bei kiti asmenys jokių atvejų negali gauti kapitalo gražos iš į ją įdėtų lėšų. Šio principo įgyvendinimas pasireiškia dvejopai. Pirma, viešiesiems juridiniams asmenims neleidžiama paskirstyti pelno kaip tam tikro laikotarpio teigiamo finansinio rezultato. Antra, likviduojant viešąjį juridinį asmenį neleidžiama paskirstyti per jo egzistavimo laikotarpį sukaupto turto.

Kaip pažymi R. Šimašius, pelno neskirstymo principas yra svarbus bent dviem požiūriais. Pirma, pelno neskirstymo principo įgyvendinimas yra būtinas norint užtikrinti viešųjų juridinių asmenų rėmėjų interesus, kurie nori būti tikri, kad jų parama, nario mokestis ar savanoriška veikla bus panaudota tam, kam buvo skirta. Antra, pelno neskirstymo principo įgyvendinimas yra būtinas, norint užtikrinti, kad viešajam juridiniam asmeniui naudojantis palankesniu mokestiniu režimu, šis režimas nebus panaudojamas netinkamai. Be pelno neskirstymo principo viešieji juridiniai asmenys galėtų veikti kaip pelno siekiančios įmonės, o mokestinio režimo skirtumai taptų tiesiog viešiesiems juridiniams asmenims suteikta privilegija⁶⁰⁷.

Europos Sąjungos teisės perkėlimas į Lietuvos įmonių teisę

Neabejotinai reikšmingiausią įtaką juridinio asmens teisiniam reguliavimui padarė Lietuvos teisės suderinimas su Europos Sąjungos teise.⁶⁰⁸ Visų pirma Europos Sąjungos įmonių teisė sukūrė standartus, kurių turėjo laikytis įstatymų leidėjai reglamentuodami klausimus, jau sureguliuotus vidaus teisėje (pavyzdžiui, kaip jau buvo minėta – teko atsisakyti *ultra vires* doktrinos privačių juridinių asmenų atžvilgiu) antra, ES teisė į Lietuvos vidaus teisę perkėlė naujas juridinių asmenų teisinės formas, kurių poreikį diktavo ne nacionalinės, bet Europos Sąjungos lygmens reikmės.

Įmonių teisės sektoriaus *acquis communautaire* sudaro Tarybos direktyvos ir reglamentai.⁶⁰⁹ *Ratione personae* ES įmonių teisės reglamentavimas pa-

⁶⁰⁷ Šimašius, R. *Ne pelno organizacijos. Prigimtis ir reglamentavimas*. Vilnius: Eugrimas, 2007.

⁶⁰⁸ Dėl straipsnio apimties neįmanoma detaliai aptarti visų perkeltų teisės aktų ir jų pakeitimų (pvz., neaptariami teisės aktai, reglamentuojantys įmonių apmokesdinimo klausimus), apsiribojama tik reikšmingiausiais Lietuvos įmonių teisei.

⁶⁰⁹ <<http://eur-lex.europa.eu/Lt/legis/20090501/chap1710.htm>>. Dabar galiojantys teisės aktai: Pirmoji Tarybos direktyva 68/151/EEB nustato bendrovių informacijos viešumo ir duomenų bei dokumentų atskleidimą, bendrovės sandorių galiojimo (iki įsteigimo ir po jo)

lietė daugiausia Lietuvos bendrovių teisę – bendrovių steigimą, reorganizavimą, finansinę atskaitomybę ir t. t. Taip pat ES teisė įtvirtino Lietuvos nacionalinėje teisėje *sui generis* ES juridinius asmenis Europos ekonominių interesų grupę,⁶¹⁰ Europos bendrovę⁶¹¹ bei Europos kooperatinę bendrovę.⁶¹²

Juridinio asmens doktrinos raida

Kaip jau buvo minėta, sovietinė teisė, reglamentuodama juridinio asmens institutą, faktiškai pimenybę teikė *fikcijos* teorijai, kurios požiūriu juridinis asmuo yra dirbtinis valstybės valios kūrinys, todėl valstybė gali savavališkai suteikti ir atimti jam teises ir pareigas, kurios konkrečiu istoriniu laikotarpiu valstybės požiūriu yra būtinos. Atkūrus nepriklausomybę, teisės doktrina ėmė linkti *realybės* teorijos link, nes ji esminį dėmesį skyrė juridinio as-

---

klausimus, bendrovės įsteigimo negaliojimo pagrindus. Antroji Tarybos direktyva 77/91/EEB – bendrovių kapitalą, Trečioji Tarybos direktyva 78/855/EEB – bendrovių jungimasi, 2005 m. spalio 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2005/56/EB reglamentuoja ribotos atsakomybės bendrovių jungimasi, peržengiant vienos valstybės ribas Ketvirtoji Tarybos Direktyva – tam tikrų tipų bendrovių metines atskaitomybes, Šeštoji Tarybos direktyva 82/891/EEB – bendrovių skaidymasi, Septintoji Tarybos direktyva 83/349/EEB – konsoliduotą atskaitomybę, 2006 m. gegužės 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/43/EB – teisės aktų nustatytą metinės finansinės atskaitomybės ir konsoliduotos finansinės atskaitomybės auditą, (iš dalies keičianti Tarybos direktyvas 78/660/EEB ir 83/349/EEB bei panaikinanti Tarybos direktyvą 84/253/EEB), Vienuoliktoji Tarybos direktyva 89/666/EEB – užsienio įmonių filialų steigimą, Dvyliktoji Tarybos direktyva 89/667/EEB – vieno asmens bendrovės steigimą. 2004 m. balandžio 21 d. Europos Parlamento ir tarybos Direktyva 2004/25/EB – įmonių perėmimo pasiūlymus, 2007 m. liepos 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2007/36/EB – naudojimąsi tam tikromis akcininkų teisėmis bendrovėse, kurių akcijos įtrauktos į prekybą reguliuojamoje rinkoje.

⁶¹⁰ Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 2137/85 „Dėl Europos ekonominių interesų grupių“, <<http://eur-lex.europa.eu/lt/legis/20090501/chap1710.htm>>.

⁶¹¹ 2001 m. spalio 8 d. Tarybos Reglamentas (EB) Nr. 2157/2001 dėl Europos bendrovės (SE) statuto, 2001 m. spalio 8 d. Tarybos Direktyva 2001/86/EB, papildanti Europos bendrovės įstatus dėl darbuotojų dalyvavimo priimanant sprendimus.

⁶¹² 2003 m. liepos 22 d. Tarybos Reglamentas (EB) Nr. 1435/2003 dėl Europos kooperatinės bendrovės (SCE) statuto, 2003 m. liepos 22 d. Tarybos Direktyva 2003/72/EB, papildanti Europos kooperatinės bendrovės statutą dėl darbuotojų dalyvavimo (*OLL 207*, 2003 08 18, p. 25–36).

mens teisiniam subjektiškumui. Tačiau ir remiantis realybės teorija šiandien jau nebegalima paaiškinti (o juo labiau grįsti teisinio reguliavimo) ne tik teisiųjų santykių, besiklostančių tarp visų juridinio asmens interesų grupių – akcininkų, kreditorių, darbuotojų, valdymo organų, bet ir spręsti daugelio kitų problemų: apibrėžti, kurios organizacinės formos turi turėti juridinio asmens statusą, pagrįsti vienanarių bendrovių egzistavimo teisėtumą ar atsakyti į klausimus, kokiais atvejais yra pagrįstas rizikos eksternalizavimas – t. y. ribotos atsakomybės juridiniam asmeniui suteikimas, kieno interesai labiau turėtų būti ginami juridiniam asmeniui esant nemokiam, kam juridinio asmens valdymo organai turi pareigas – tik akcininkams ar ir darbuotojams bei kreditoriams, ir panašiai. Bandytas spręsti problemas, remiantis klasikine doktrina, konkrečiai, realybės teorija, veda į juridinio asmens instituto ontologizavimą. Apie tokios tendencijos pavojus įspėjo jau H. Kelsenas, teigdamas, jog „tai, kad „juridinio asmens“ antropomorfinė metafora yra klaidingai interpretuojama kaip reali esybė, kaip kažkoks antžmogis arba organizmas, yra neleistina mąstymo palengvinimo priemonė arba pagalbinė sąvoka, jurisprudencijos sukonstruotos tik tam, kad būtų galima paprasčiau ir vaizdingiau aprašyti sudėtingą teisinę situaciją, hipostazė. Toks hipostazavimas ne tik trukdo aprašyti reikiamus faktus, bet ir sukuria tariamų problemų, kurias jurisprudencija beviltiškai mėgina spręsti.“⁶¹³ Fikcijos ir realybės teorijomis galima pagrįsti bendruosius įstatymų leidėjo tikslus, nes kiekviena jų atstovauja tam tikroms interesų grupėms⁶¹⁴, tačiau kompleksinio pobūdžio teisinio reguliavimo problemoms spręsti reikalinga šiuolaikinius sudėtingus santykius tarp juridinio asmens interesų grupių atitinkanti teorija.

Be abejonės, Lietuvos teisės mokslas, ieškodamas išeities iš juridinio asmens hipostazavimo tradicijos, turi atsigręžti į Vakarų mokslininkų darbus. Ypač didelę įtaką šiuolaikinei juridinio asmens sampratai, suderinančiai realius socialinius santykius ir teisės doktriną, turėjo 1937 m. ekonomisto, Nobelio premijos laureato Ronaldo Coase straipsnis „Įmonės prigimtis“.⁶¹⁵ Šiame straipsnyje buvo aptariamasi įmonės (t. y. juridinio asmens) atsiradimo reiškinys: kodėl rinkos sąlygomis atsiranda centralizuotos institucijos, vadi-

⁶¹³ Kelsen, H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 162–163.

⁶¹⁴ Fikcijos – valstybės interesą, o realybės – siekia maksimaliai suderinti dalyvių, kreditorių ir trečiųjų asmenų interesus, nepaneigdama valstybės teisės į juridinio asmens veiklos subalansuotą reguliavimą.

⁶¹⁵ Coase, R. H. *The Nature of the Firm, the Firm, the Market, and the Law*. University of Chicago Press. 1988, p. 33–55.

namos įmonėmis, o ne priešingai – efektyvumo rinkoje siekiama per decentralizuotą rinkos mechanizmą. Į šį klausimą R. Coase atsakė: pelno maksimizavimas reikalauja, kad rinką pakeistų tuomet, kai naudojimosi rinkos mechanizmu kaina tampa didesnė nei įmonės administravimo išlaidos.⁶¹⁶ Reikšmingiausia šio straipsnio įžvalga buvo ta, kad įmonė yra ilgalaikė daugiašalė sutartis, kurioje visi gamybos veiksniai yra susiję su visais kitais indėlio į veiklą veiksniais ir priklausomi nuo jų.⁶¹⁷ Ši įžvalga turėjo lemiamos įtakos šiuolaikinių mokslininkų darbuose dominuojančios juridinio asmens, kaip sutarčių visumos⁶¹⁸ (toliau šiame straipsnyje *sutartinė teorija*), sampratai formuotis.⁶¹⁹ Pagal šią teoriją juridinis asmuo yra konsensualinių santykių visuma, reguliuojama esamų arba numanomų sutarčių, tarp visų juridinio asmens interesų grupių – *inter alia*, akcininkų, direktorių, darbuotojų bei kreditorių pagal sutartį.⁶²⁰ Kiekvienas juridinio asmens veikloje dalyvaujantis asmuo arba sutinka su standartinėmis sąlygomis, arba papildomai susitaria dėl savo teisių apimties bei jų apsaugos.⁶²¹

⁶¹⁶ H. Demsetz pastebi, kad sandorių kainos teorija turi silpnų pusių. Pavyzdžiui, nepaaiškina situacijų, kai naudojimosi rinkos mechanizmu kaina lygi nuliui, o administravimo – priešingai, palyginti aukšti, ir vis dėlto pasirenkama įmonės forma, o ne rinkos mechanizmas. Demsetz, H. The Theory of the Firm Revisited. *Journal of Law Economics and Organisation*. 1988, Nr. 4, p. 146.

⁶¹⁷ Coase, R. H. The Nature of the Firm, the Firm, the Market, and the Law. *Ten pat*, p. 39–40.

⁶¹⁸ Angl. vartojamas „*Nexus of contracts*“ terminas.

⁶¹⁹ Sutartinės teorijos dominavimas bendrovių teisėje visuotinai pripažįstamas teisininkų ir mokslininkų. Allen, W. T. Contracts and Communities in Corporation Law. *Washington & Lee Law Review*. 1993, Nr. 50, p. 1395. Tekste Brian, R. Ch. Using Theory to Study Law: A Company Law Perspective. *Cambridge Law Journal*. 1999, Nr. 58, p. 197, 209.

⁶²⁰ Išimtis – kreditoriai, kurių reikalavimai kyla iš žalos padarymo, nes jie neturi sutartinių santykių su įmone. Bainbridge, S. M. Abolishing Veil Piercing. *Corporate Practice Commentator*. 2001, Nr. 43, p. 517, 525.

⁶²¹ Easterbrook, F. H.; Fischel, D. R. *The Economic Structure of Corporate Law*. Cambridge: Harvard University Press, 1991, p. 14.

Sutartinė teorija, skirtingai nei realybės,⁶²² juridinio asmens teisinio subjektiškumo nelaiko pagrindiniu jo požymiu. Ji neneigia juridinio subjektiškumo, tačiau jos požiūriu, juridinio asmens subjektiškumas yra dirbtinis, jis yra tik priemonė, kuri supaprastina sutarčių visumos atstovavimo teisinius santykius. K. Sklovskis taip pat siūlo vertinti juridinį asmenį kaip dirbtinį darinį dėl panašių priežasčių. Jo nuomone, būtina pripažinti faktą, jog nauji, reikalaujantys teisinio reguliavimo santykiai atsirado vėliau, nei susiformavo teisės sistema (arba jei ir tuo pačiu metu, tai tik vėliau buvo pripažinta būtinybė juos teisiškai kvalifikuoti).⁶²³ Todėl siekiant suderinti du prieštarungus poreikius: įtraukti į teisinio reguliavimo sritį tam tikrus socialinius santykius ir išlaikyti teisės sisteminį pobūdį bei vientisumą, buvo pasiektas kompromisas per dirbtinio darinio perkėlimą į teisės sistemą. Juridinio asmens atsiradimo dirbtinumas lemia, kad teisiniai požymiai, kurie priskiriami naujam socialiniam faktui, visiškai priklauso įstatymų leidėjo diskrecijai.⁶²⁴ Todėl apibrėžiant juridinio asmens teisinį subjektiškumą, neturėtų būti taikomos analogijos nei su fiziniu asmeniu, nei su asmeniu „apskritai“. Juridinis asmuo yra *sui generis* teisės subjektas, sukurtas siekiant socialinių santykių dalyvių patogumo, tačiau jis nėra realus asmuo.⁶²⁵ Juridinis asmuo neturi jokių savarankiškų interesų ir neatlieka veiksmų, atskirų nuo juridiniame asmenyje dalyvaujančių asmenų grupių interesų ir veiksmų.

Sutartinė teorija atsisako vertinti juridinį asmenį kaip daiktą ir taikyti jam nuosavybės teisės principus.⁶²⁶ Santykius tarp juridinio asmens ir jo stei-

---

⁶²² Svarbu atskirti juridinio asmens realybės teoriją nuo sutartinės, nors jos turi neabejotinų panašumų – abi pabrėžia faktą, kad juridinis asmuo nėra tik steigėjų valios įrankis. Tačiau esminis skirtumas tarp šių teorijų yra požiūryje į juridiniame asmenyje dalyvaujančių grupių interesų apsaugos mechanizmus: realybės teorija kvestionuoja steigėjų interesų apsaugos pirmenybę prieš kitas interesų grupes ir pasisako už subalansuotą teisinį reguliavimą, kildinamą iš juridinio asmens teisinio subjektiškumo *realumo*, o sutartinė teorija nepripažįsta tokios pirmenybės. Jos požiūriu, steigėjai yra tokia pati sutarties šalis, kaip ir visos kitos interesų grupės, ir jai taikoma ta pati sutarčių teisės metodologija.

⁶²³ Analizuojant juridinio asmens teisinio subjektiškumo dibtinumą atsisakoma fikcijos termino, nes jis jau vartojamas tradicinės *Savingny* juridinio asmens teorijos prasme. Склоковский, К. И. *Собственность в гражданском праве*. Москва: Дело, 2000, с. 184.

⁶²⁴ *Ten pat.*

⁶²⁵ Easterbrook, F. H.; Fischel, D. R. *The Economic Structure of Corporate Law. Ten pat.*, p. 12.

⁶²⁶ Bainbridge, S. M. *Abolishing Veil Piercing. Journal of Corporation Law*, 2001, Nr. 26, p. 485.

gėjų ji supranta kaip sutartinius. Taip, pavyzdžiui, akcininkai sutinka investuoti kapitalą mainais į balsavimo teisę priimant strateginius sprendimus ir išvestinę reikalavimo teisę į bendrovės vertę, vadovai sutinka vadovauti bendrovei mainais už atlyginimą ir apsaugą.⁶²⁷ Pagal šią teoriją juridinis asmuo yra standartinių sutarčių visuma, supaprastinanti rinkos dalyvių veiklą. Sąlygos šioms sutartims turi būti nustatomos laikantis tam tikrų normatyvinių principų. Pagrindinis jų – sandorių išlaidų minimalizavimo principas. Standartinės sąlygos turi būti tokios, kuriomis sandorį sudarytų dauguma sandorio šalių, jei jie galėtų derėtis – tai vadinamosios mažoritarinės sąlygos. Šalys, kurioms šios sąlygos tinka, gali jomis naudotis nesiderėdamos, o tos, kurioms reikalingos kitokios nuostatos, turi teisę papildomai tartis.⁶²⁸ Mažoritarinės standartinės sąlygos minimalizuoja sandorių išlaidas ta prasme, kad daugumai rinkos dalyvių nereikia papildomai sudarinėti daugelio sutarčių, jos paprasčiausiai „numanomos“ pasirenkant vieną ar kitą juridinę formą.⁶²⁹

Naujoji juridinio asmens doktrina naudoja ekonomikos mokslo metodologiją. Pripažįstant, kad ši tendencija vertinama nevienareikšmiai, negalima neigti, kad „šiandien vyraujantis analitinis įrankis įmonių teisėje yra neoklasiikinė ekonomika“⁶³⁰. Šiuo požiūriu vertinant Lietuvos privatinės teisės plėtrą, galima daryti išvadą, kad chronologiškai per labai trumpą laiką juridinio asmens institutas buvo transformuotas nuo valstybės savivalės reprezentanto iki privačius, visų pirma ekonominius, santykius padedančios subalansuoti teisės priemonės. Be abejonės, valstybės ir visuomenės poreikiai kelia dar daug iššūkių juridinio asmens teisiniam reguliavimui – ypač dabar, kai Lietuvos ir pasaulio ekonomika susiduria su finansų krizės sukelta bankrotų banga, tačiau šios problemos yra antrinės, palyginti su sisteminio pobūdžio pokyčiais, atliktais per pirmąjį nepriklausomybės dvidešimtmetį.

---

⁶²⁷ Glynn, T. P. Beyond 'Unlimiting' Shareholder Liability: Vicarious Tort Liability for Corporate Officers. *Vanderbilt Law Review*, 2004 March, vol. 57, No. 2, p. 329.

⁶²⁸ Ribstein, L. E. Limited Liability and Theories of the Corporation. *Maryland Law Review*. 1991, Nr. 50, p. 80, 82.

⁶²⁹ Bainbridge, S. M. Abolishing Veil Piercing. *Ten pat*, p. 485.

⁶³⁰ Seligman, J. *Progressive Corporate Law*. Lawrence E. Mitchell ed., 1995, ix.